

אקדמ

● ידיעון האקדמיה ללשון העברית אדר ב' תשע"ד

אושר המתווה של הקריה החדשה ללשון העברית בירושלים

ועדת ההיגוי המיוחדת שהוקמה בעקבות החלטת הממשלה בכסלו תשע"ג (נובמבר 2012) על הקמת משכן ללשון העברית הוא הקריה החדשה ללשון העברית, התכנסה לשיבתה השנייה בכ"ה בשבט תשע"ד (26 בינואר 2014) ואישרה את הפרוגרמה הכללית להקמת הקריה החדשה.

מנכ"לית משרד התרבות והספורט הגב' **אורלי פרומן** הודתה לנשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** ולמנכ"לית **טלי בן-יהודה** על הנחישות והאמונה בקידום הקמת הקריה החדשה. היא הדגישה כי דירה נאה וכלים נאים הם חלק בלתי נפרד מן התכנים הראויים והחשובים שבהם עוסקים אנשי האקדמיה וחוקריה ואיחלה הצלחה לעושים במלאכה.

פרופ' בר-אשר ציין כי הקריה החדשה נועדה לתת ללשון העברית את המעמד הראוי לה במדינה, והודה לממשלת ישראל על שהעמידה תקציב ראשוני לקידום הרעיון וגילתה בכך את דעתה שהיא מעוניינת שהחלטתה בנושא תתממש.

המשך בעמוד 3

פרס ראש הממשלה לרות אלמגור-רמון

ולטיפוחה. בתפקידה רב ההשפעה היא קובעת מדי יום את דיוקנה של העברית המושמעת על גלי האתר ומציבה אמת מידה לעברית מתוקנת.

הפינה "רגע של עברית" שהיא עורכת זה כשלושים שנה ב"קול ישראל" היא בגדר שיעור מתמשך ומסע מאלף ומענג ברזיה ובמכמניה של השפה העברית. עבודתה כיועצת לשון וכמרצה בעריכת לשון באוניברסיטה העברית, במכללות למורים, בקורסים לקבוצות של משפטינים, בהוצאות ספרים ובבתי ספר לפרסומאים עשתה אותה לאורים ותומים של ייעוץ לשון ועריכת לשון. עבודתה נעשית מתוך תחושת שליחות, ועם זאת בדרכי נועם ובאורך רוח.

כלת פרס ראש הממשלה ללשון העברית על שם אליעזר בן-יהודה לשנת תשע"ד היא **רות אלמגור-רמון**, יועצת הלשון ברשות השידור מטעם האקדמיה ללשון העברית.

ביום י"א באדר א' תשע"ד (14 בפברואר 2014) העניקה שרת התרבות והספורט חה"כ **לימור לבנת** את הפרס לרות אלמגור-רמון בטקס רב רושם בכינוס "לשון ראשון" בראשון לציון.

חבר השופטים בראשות פרופ' **זהר לבנת** ובהשתתפות פרופ' **אבנר הולצמן** ופרופ' **אברהם טל** כתב בנימוקים לפרס:

עבודתה רבת השנים של רות אלמגור-רמון מגלמת בשלמות את מטרותיו של פרס ראש הממשלה, המוענק על תרומה מיוחדת לחיזוק מעמדה של הלשון העברית, לשימורה

יום הלשון העברית: ללמוד לשון, ללמוד ספרות – איך ולמה?

ביום הלשון העברית, כ"א בטבת תשע"ד (24 בדצמבר 2013), קיימה האקדמיה ערב עיון במשכנות שאננים בירושלים. הערב יוחד להוראת הספרות והלשון על רקע כוונת משרד החינוך לאחד את מבחני הבגרות בספרות ובלשון – כוונה שעוררה התנגדות רחבה הן של אנשי אקדמיה הן של אנשי חינוך.

ערב העיון נפתח בדברי ברכה של נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** ושל יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית מר **אברהם דובדבני**.

המשך בעמוד 7

עוד בגיליון

- "שמות עבריים למחלות צמחים" מאת יגאל אלעד ודורון יעקב
- למד לשונך: מונחי מחלות הצמחים
- "עם ולשון – חינוך ותרבות" מאת חיים א' כהן
- "שמות צמחי ארץ ישראל" לזכרו של עזריה אלון

ציילמה אביב לוקס

ערב העיון - בתמונה מימין: הרב חיים סבתו ופרופ' חיים א' כהן.

שמות עבריים למחלות צמחים של גידולים חקלאיים ועצי יער בישראל

יגאל אלעד ודורון יעקב

את השם **גִּחְלוֹן** חידש ישראל ריכרט⁵ בתחילת המאה הקודמת למחלות שגורמות להן מיני הפטריות *Colletotrichum*, אולם בעבר שימשו שמות אחרים – שֶׁחַר הַפְּרִי, השם הלועזי אֲנִטְרִיִּכּוֹזִי ומאוחר יותר גִּחְלֵת ואף גִּחְלָנֶת. כיום חזרנו אל השם **גִּחְלוֹן** (בניקוד זה) כדי להבדילו משם מחלה של בני אדם (גִּחְלֵת) שהוא שמה העברי של מחלת האנטרקס, ואין לה כל קשר למחלת הצמחים). בדומה לזה נקבע **צִהְבוֹן** להבדיל מן השם הידוע צִהְבֵּת, ו**צִהְבוֹן** להבדיל מן צִהְבֵּת.

לבד מאלה חידשה הוועדה יותר ממאה שמות, ורבים מהם ממימים שמות לועזיים, כגון שְׁעֵמֶת שֶׁשׁ (*Pyrenochaeta*); בעבר שֶׁשׁ שְׁעֵמֶת (שְׁעֵמֶת ונימית דוֹקְרֵן (*Paratrychodorus*), נֶקֶע קְלָפָה, הֶלָה צִהְבָה, תְּבַבְבוּרוֹת הַגֶּפֶן, תְּרַצֵּת גִּזַּע הַתְּפִיחַ, פְּתֻמַּת הַסֶּלֶק ונִקְרוֹן גִּזַּע חוֹרֵץ.

כפי שהיה נהוג בעבר, השמות משקפים את מאפייני המחלה – מחוללי המחלה או תוצאתה. יש שמות שנקבעו לפי תסמיני המחלה וסימניה כגון חִלְפָּת (באנגלית *alternaria*, על שם חילופי הצבעים בכתמי המחלה שעל הצמח). שמות אחרים נקבעו על פי הצבע: עֵבֶשׁ אָפָה, צִהְבוֹן הַשְּׁעוֹרָה, שֶׁשׁ וְרֹד, שְׁחִרַת הַגִּידִים; על פי הצורה: כִּיב חִדְשָׁי, עֶפֶץ חִדְשָׁי, מִקְמָקֵת, רִקְבוֹן מִיָּמִי; על פי סוג הנזק: רִקְבוֹן צִנּוֹר שֶׁשׁ; לפי מאפייני מחולל המחלה: דוֹרְרַת (גורם המחלה יוצר דוֹרֵי נבגים), קִשְׁיוֹנָה גְדוֹלָה (הפטריוה יוצרת קישיון בעת התפתחותה בצמח); על שם האיבר הנתקף: פְּתֻמֵי-תְרַמְמִילִים וְרִדִים, מִקְ שֶׁשׁ וְשִׁחְלוֹן, נִימִית גְּבוּלוֹ וְצֶלַס, סֶלְסוּל עֲלֵי הַבֶּטָטָה, שְׁחִרַת עֶבֶר; על שם הגידול הנתקף: בְּהֻקַּת אֶגוֹז הָאֲדָמָה, כְּשׁוֹתֵית הַגֶּפֶן, נִימִית דְּגִנִּים מְשֻׁלְחָפֶת, קִמְחוֹן הַמִּנְגוֹ.

הוועדה גם החליטה לחדש שמות לקבוצות גורמי המחלה. בצד חיידקים, פטריות ונגיפים השגורים בפי כול נקבעו **נִימִיּוֹת** (היחיד נִימִיּוֹת); בעשורים האחרונים שימש בעיקר השם נִמְטוֹדוֹת, ובעבר גם תוֹלְעַת הַנִּימָה ונִימִיּוֹת), **נִימִיּוֹת** (וירואידים), **חִדְשָׁנִים** (מיקופלזמה) ו**בִּרְגוֹנִים** (ספירופלזמה).

מניין שאבה הוועדה והקודמים לה את השמות העבריים למחלות?

כאמור מקצת השמות כבר נזכרו במקורות, כגון **בְּהֻקַּת**, **בְּהֻרַת**, **גִּבְב** (אמנם במקורות הן מחלות המתפרצות בגוף האדם), וכן **שֶׁשׁוֹן וְמִקְ**, מחלות התוקפות גם את היבול – "הַכִּיִּתִי אֶתְכֶם בְּשֶׁשׁוֹן וּבִיִּרְקוֹן, הַרְבוֹת גִּזְוֹתֵיכֶם וְכִרְמֵיכֶם וְתִאֲנִיכֶם וְזִיתֵיכֶם יֵאָכַל הַגֶּזֶם" (עמוס ד, ט); "שֶׁשׁוֹשׁ כְּמִקְ יִהְיֶה" (ישעיהו ה, כד).

1. דוד נבו, פגעים בגידולים חקלאיים והדברתם בארץ ישראל בתקופת המקרא והמשנה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב.
2. ראו את הרשימות המלאות באתר <http://www.phytopathology.org.il/pws/page!10949>
3. את אלה הציעו במחצית הראשונה של המאה העשרים מי שעסקו במחלות צמחים, ובהם אלעזרי וולקני, גרזון, ליטאור, סרני, רייכרט ופרלברג (יוסף פלטי, פגעי השורש בגידולי שדה וגן, תל-אביב 1948).
4. מקורות לדוגמה: פרסומי עיתון "השדה" החל מ-1920; אליעזר ליפא יפה, מקצועות החקלאות, בתוך: גדול ירקות, כרך ב, תל-אביב תרפ"א; מלך זגורודסקי, מלון כל-יבול לחקלאות, תל-אביב תרצ"ט; ריכרט, "שמות צמחים ומחלותיהם", לשוננו א (תרפ"ט), עמ' 70-74.
5. ראו הערה קודמת.

שמות ניתנו למחלות מתחילת תרבותם של צמחים, והם מתועדים אף בכתבים קדומים. במקרא ובמשנה מוזכרים שמות כגון שֶׁשׁוֹן, יִרְקוֹן, גִּבְב, יְבֻלוֹת (עֶפֶצִים), נְשִׁילָה (של פרות), עֵבֶשׁ ונֶמֶק¹. ואולם רק חלק מן המחלות הקדומות מתקשרות לגורמי נזק ביוטיים כפי שאנו מכירים היום.

בשנת תשס"ט (2009) החלה לפעול ועדה מיוחדת מטעם הנהלת העמותה למחלות צמחים בשיתוף נציג של האקדמיה ללשון העברית. הוועדה הכינה בעבודה מאומצת 107 רשימות מקיפות של המחלות הפוקדות למעלה מ-140 גידולים חקלאיים, ובהן כ-600 שמות עבריים של מחלות צמחים.² נערכו רשימות של הפגעים בכל גידול ורוכזו השמות המקובלים בפי אנשי המקצוע, בדיווחים ובפרסומים. אותרו שמות קיימים, כגון שמות המתארים ריקבון ותמותת נבטים – **מִקְמָקֵת**, **מִקְ שֶׁשׁ וְחִלֵי נוֹפֵל**, מחלות אחרות כגון **קִשְׁיוֹנָה גְדוֹלָה**, **קִשְׁיוֹן הַבֶּטָטָה** (שני גורמי המחלה האלה הם פטריות היוצרות גושי תפטיר קשים), **מִגְלַת** (גורם המחלה יוצר נבגים דמויי מגל) ו**כְּמִשׁוֹן**.³ כן אותרו שמות נשכחים ששימשו בעבר.

מחלות צמחים נקראו בשמות עבריים מתחילת העשייה החקלאית המודרנית בארץ בשליש הראשון של המאה העשרים.⁴ ברשימה החדשה יש שמות הנסמכים על השמות שנקבעו בפרסומים מוקדמים, אך לא תמיד זהים. במקרים רבים אחרים ניתנו למחלות שמות עבריים חדשים. לדוגמה, מחלה בעגבנייה שגורמת הפטרייה *Fusarium* נקראה בתחילה רִקְבֵי מְסֻרֵיחַ, מאוחר יותר היא נקראה **מִגְלַת וְעֵתָה מִגְלַת הָעֵנְבָנִיָּה**. הַתְּעֻבוֹת עֲלִים (או הַמְּחֻלָּה הַמוֹזָאֵית), שגורם נגיף TMV, נקראת עתה **מוֹזָאֵיקַת הַשֶּׁבֶק**. **רִקְבוֹן מִיָּמִי** נקרא עד לאחרונה רִיזוֹפוֹס, כשם הפטרייה הגורמת למחלה, והוועדה אימצה את השם המוקדם. רִקְבֵי הַגֶּזֶע היה בעבר הרחוק שם של מחלה שגורמת הפטרייה *Rhizoctonia solani*; לפני שנים הוא השתנה ל**מִקְ שֶׁשׁ**. בדומה לשם זה חודש **מִקְ פְּרִי** לתקיפה של פרי.

חברי הוועדה למחלות צמחים

פרופ' יגאל אלעד (יו"ר) – המחלקה לפתולוגיה של צמחים וחקר העשבים, מרכז וולקני, בית דגן (לשעבר נשיא העמותה למחלות צמחים)
 ד"ר ראובן אושר – שירות ההדרכה והמקצוע, משרד החקלאות, בית דגן (לשעבר נשיא כבוד של העמותה למחלות צמחים)
 פרופ' עמוס דינור – הפקולטה לחקלאות מזון וסביבה על שם רוברט ה' סמית, האוניברסיטה העברית בירושלים, רחובות
 ד"ר עדנה לוי – השירותים להגנת הצומח ולביקורת, משרד החקלאות, בית דגן
 פרופ' מרדכי כסלו – הפקולטה למדעי החיים, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, נציג האקדמיה ללשון העברית
 יעל סקוטלסקי – השירותים להגנת הצומח ולביקורת, משרד החקלאות, בית דגן
 ד"ר שרה שפיגל – המחלקה לפתולוגיה של צמחים וחקר העשבים, מרכז וולקני, בית דגן
 סיענו לוועדה המזכירים המדעיים רונית גדיש, דורון יעקב וטובה שטראוס שרברין.

שמות צמחים ומחלותיהם.

(רשימה א')

הרשימה הכאה מכילה בקר שמות מחלות צמחים ופטירות וקצת שמות אחרים קרובים למקצוע זה, השמות נחששו לרנל העבודה. מלאך ההכרה עבר בכל מקרה של התפרצות מחלה מאחורי הגב, הכה ואמר: הדש, הרבה פן השמות האלו הספיקו כבר להקשות לנחלת רבים פן המורים והתלמידים. לקטתי פה את השמות האלו שהיו מפורסמים במאמרים שונים, לאחד, כדי להקטין למבחן לפני כם משפט אנשי המדע העברי. בעבר השמות האלו שנית את שכת בקרתי, הכנסתי בהם פה ושם שנויים.

ביצירת השמות השתמשתי בהרבה משקלים. בכל זאת ראיתי נחיצות ליחד למחלות צמחים משקל מיוחד פקטון. ראשית, מפני שהשמות המעטים המורים על מחלות צמחים הנמצאים בתנ"ך בנויים במשקל זה – ירקון ושקפון. שנית – ע"י כך יקר לנו תכף להכיר, כי המשקל הזה מסמן מחלות צמחים, בשעה שהמשקל פקטון מסמן חמור מחלות בני אדם. שצורה זו היא המתאימה למחלות צמחים מראה הקבחה, כי בזמן המשנה נוצרה מלה למחלת יין עפ"י המשקל הזה: קתון (עין מנחות ח' ז' קיסחין, הקרי הנכון הוא לפי י. אשכנזי ולעף: קתון). לפעמים הרשיתי לי בכל זאת להשתמש במשקל אחר מטעמים שונים כמו שיבואר במקומו. לפטירות נהתי שמות במשקל פקטון, כדי להבדילן ממחלות ומפני שלפי דעתי מין הנקבה מתאים להן יותר.

אָבִיבִיזָה – Oogonium

מדור קטן ענף של נבנים שרמות ביצה להם. פרוש המלה הלועזית שחיא לקוחה מיונית הוא גם כן כך.

אָבִיבִירֵע – Spermogonium

מדור קטן של נבנים כדמותו כד שכתליו מכסים זיוים נושאי נבנים.

אָבִיבִי – Conidium

70

שמות אחרים בנויים במשקל המחלות הידוע, משקל פקטון: חלפת, חרצת, פתמת, מגלת, פיחת, קמטת, שעמת. בדומה למחלות האנוש הקשורות בצבעים נטבעו השמות חורת, ירקת ושחרת. שם מעניין שחודש בעת הדיון באקדמיה ברשימה הוא מללת (dieback). המחלה גורמת לצמח או לעץ לכמוש מצמרתו ולקרוס כלפי מטה. שורש המילה קשור לפועל נמל (נפעל מ"ל), ובמקרא הוא בא גם בהקשר של פגיעה בראש הצמח: "מתחת שרשיו יבשו ומפעל ימל קצירו" (איוב יח, טז); "וכראש שבלת ימלו" (שם כד, כד). שם אחר הוא פקלת. במשנה (מעשרות א, ו) אנו מוצאים "הבצלים – משפיקל", ואין הפועל מפקל אלא מקלף בשיכול עיצורים (מחלת הפקלת פוגעת בגזע העץ וגורמת לקליפתו להתקלף כקשקשים). מעניין שבמקומות אחרים קיבל פועל זה צורות בסדר עיצורים אחר: לפלק או לקפלו על דרך משקל פקלת נקבעו גם שמות בהכפלת עיצורים של השורש המקורי, כגון אבנת, בללת, מקמקת, עלעלת, ושמות נוספים בהשראת המשקל פקלת, דוגמת תשבצת (מן השם תשבץ), פתמתת (משם התואר פתמת), אצבעת (מן השם אצבע). על משקל שדפון וירקון שנזכרו במקרא וקמחון (פטרייה הנראית כאבקה קמחית על הצמח) שנזכר במשנה, נקבעו השמות גמזון, חלדון (מחלה הגורמת לכתמים בצבע חלודה), חסלון (במקרא נזכרת קלה הנוגעת ליבל – 'יחסלנו הארצה' [דברים כח, לח]), תרכון (מראה חרוך), קמשון, נמשון (על שם מראה הנמשים), נקרון (במשנה נזכרו 'ניקורי תאנים וענבים' [תרומות ח, ו]), צהבון, צרבון, קמלון וקשיון (על שם גופי הקימה הקשים של הפטרייה גורמת המחלה).

רשימה מרוכזת של שמות מחלות הצמחים פורסמה באתר מונחי האקדמיה ונספחת לה רשימה של שמות הגידולים החקלאיים. הרשימה המפורטת לפי גידולים פורסמה באתר העמותה למחלות צמחים (ראו הערה 2 לעיל).

6. כך בכתב יד קאופמן 2 במשנה עוקצין ב, ה.

7. כך בקטע הגנייה T-S E1.22. וראו עוד מנחם מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א, עמ' 285, הערות *24–25; עמ' 407, הערות *27, *19.

8. הכתיב קמחון הוא כנראה הגרסה המקורית במשנה במנחות ח, ז (כגון בכתב יד קאופמן; במקצת כתבי יד ובדפוסים: קמחין). ריכרט (לעיל, הערה 4, עמ' 70) הוא שהחזיר את הצורה המקורית לשימוש המודרני.

בכרך א של לשוננו, שיצא לאור בשנת תרפ"ט (1929), פרסם ד"ר ישראל ריכרט רשימה של כ-60 שמות עבריים למחלות הצמחים – והקדים לה את המבוא הקצר המובא כאן. ריכרט נולד בשנת 1891 בפולין, עלה ארצה ב-1908 ולימים היה מחלוצי המחקר החקלאי בארץ. הוא זכה בפרס ישראל לחקלאות בשנת תשט"ו (1955), ונפטר בשנת 1975.

הקריה החדשה ללשון העברית

המשך מעמוד 1

ותרבות שיתקיימו בו פעילויות לימודיות, כינוסים ואירועי תרבות שבמרכזם העברית. האקדמיה תרחיב את פעילותה בתחום הכוונת הלשון ותעמיד לרשות הציבור מרכז מקוון ללשון העברית שיוצג בו כל המידע ההולך ונצבר בין כותלי האקדמיה. עוד יוקמו בקריה החדשה ארכיון של ועד הלשון ושל האקדמיה וספרייה שתשרת את חוקרי הלשון העברית והספרות העברית לדורותיה.

ועדת ההיגוי אישרה את הפרוגרמה הכללית והטילה על האקדמיה להכין את הפרוגרמה למוזאון ולקדם את הטיפול באיתור מגרש מתאים לקריה החדשה. הוועדה גם אישרה את תכנית העבודה ואת מסגרת התקציב לשנת 2014 וביקשה מהאקדמיה להסדיר את המשך תקצוב המיזם משנת 2015 ואילך.

מרכז המיזם ישי עמרמי הביע תקווה שהאקדמיה תעמוד ביעד שקבעה לעצמה וכי חנוכת הקריה החדשה תהיה בשנת 2020.

טלי בן-יהודה סקרה לפני חברי ועדת ההיגוי את התכנית שהכינו צוות האקדמיה וחברת "אביב" בעצה עם הרשות לפיתוח ירושלים. היא הציגה את חזון הקריה החדשה, את הפעילויות החדשות ואת מה שנגזר מהן במבנה הארגוני, בכוח האדם ובשטחים הנדרשים למבנה. בקריה החדשה כלולים מרכיבים חדשים ובראשם המוזאון הלאומי לעברית שיהיה מוקד משיכה למבקרים מן הארץ ומן העולם ויספר את סיפורה הייחודי של הלשון העברית לאורך שלושת אלפי שנותיה ואת פלא תחייתה בעת החדשה.

הפעילות המדעית של האקדמיה תורחב. נוסף על מפעל המילון ההיסטורי יוקמו מכוני מחקר חדשים שיעסקו בחקר המילונאות העברית, בחקר תחיית הלשון ובתיעוד העברית הישראלית. בקריה יוקם מרכז למידה

חִלְדוֹן חִילְדוֹן

■ (באנגלית: rust)

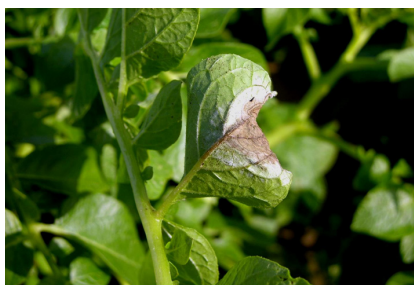

חילדון בעלה חלמית (חוביזה)

חילדון נגרם מפטרייה היוצרת בעלה כתמים שצבעם חלודה. החילדון עלול להתפתח בעלה שהיה רטוב במשך כמה שעות מגשם, מטל או מהשקיה ובעיקר בטמפרטורות נמוכות.

כִּמְשׁוֹן כִּמְשׁוֹן

■ (באנגלית: late blight)

כימשון בעלה תפוח אדמה

מחלה הנגרמת מיצור (אורגניזם) דמוי פטרייה ומתפתחת בעיקר כשיש רטיבות על הצמחים והטמפרטורות מתונות. המחלה גורמת ריקבון באיברי הצמח.

פעלים ומילים מן השורש כמ"ש מוכרים מלשון חכמים. כדי לשמור על רעננות הערבות בשבת של חג הסוכות נאמר שהיו "מניחין אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו" (משנה סוכה ד, ו). כמישה היא נבילה, קמילה.

גַּחְלוֹן גַּחְלוֹן

■ (באנגלית: anthracnose, colletotrichum blight)

גחלון בתות שדה - צלקת בפטוטרת של עלה

מסימני המחלה: פצע כהה בפרי המלווה לעתים בהילה אדומה והנראה כפחם או כגחלת. בנגיעות חמורה הפרות מצטמקים והמחלה עשויה אף להמית את הצמח כולו.

פְּחֻמוֹן פּוֹרַח פְּחֻמוֹן

■ (באנגלית: loose smut)

פחמון פורח בשיבולת שועל

פחמון פורח הוא מחלה הנגרמת מפטרייה; בצמח נוצר גוש שחור כפחם.

המונחים שבעלונים אלו הם לקט מרשימת מחלות הצמחים שאושרה באקדמיה בשנת תשע"ד (2013). את שמות המחלות הסדירה וקבעה ועדה של העמותה למחלות צמחים בשיתוף האקדמיה ללשון העברית. תודנתו לפרופ' יגאל אלעד, יו"ר הוועדה לשמות של מחלות צמחים, על סיועו הרב בהכנת עלונים אלו ועל התמונות שמתפרסמות בהם.

מַלְלֵת

■ (branch dieback, dieback: באנגלית)

בצמחים שונים ובעיקר בעצים מתפתחת מחלה של התייבשות ובעקבותיה תמותה. היא פוגעת תחילה באמירים ובחלקי העץ החיצוניים ובהמשך היא פוגעת במרכז העץ ובחלקו התחתון.

השם מַלְלֵת נגזר מן השורש מ"ל שמשמעו יובש. השם נקבע בהשראת הפסוק: "מַתְחַת שָׁרְשָׁיו יִבְשׁוּ, וּמִמַּעַל יִמַּל קִצְירוֹ" (איוב יח, טז).

מללת בעץ אורן

מַקְמָקָת

■ (pythium root rot, pythium damping-off: באנגלית)

המחלה תוקפת בדרך כלל נבטים וזרעים עם נביטתם וגם צמחים צעירים וגורמת לריקבונם.

שורש המילה מקמ"ק הוא הרחבה של השורש מק"ק המוכר מן הפועל נָמַק, נָמְקוּ (בניין נפעל) - שפירושו נרקב. משורש זה נגזר גם השם מַק המציין מחלות צמחים שבהן גורם מחלה אחר תוקף את אחד מחלקי הצמח וגורם לריקבונם: מַק שָׁרֵשׁ, מַק עֲנָפִים, מַק פְּרִי ועוד.

מקמקת בנבטי מלפפון

קִמְחוֹנִית

■ (powdery mildew [Leveillula]: באנגלית)

המחלה נגרמת מפטרייה והיא יוצרת כתמים לבנים דמויי קמח על העלים. בדרך כלל הכתמים מופיעים תחילה בצדם התחתון של עלים מבוגרים. בצמח העגבנייה העלים הנגועים עלולים למות ואילו בצמח הפלפל העלים נושרים.

הקמחוניית תוקפת מיני צמחים רבים. לעומתה מיני הקימחון תוקפים מינים יחידים של צמחים או צמחים מועטים.

קמחוניית בעלה פלפל

נִמּוֹר-פִּלְפֵל מְתוֹן

■ (pepper mild mottle: באנגלית)

נימור פלפל מתון

מחלה נגיפית התוקפת מיני פלפל בעולם. סימני המחלה: בהרת של העלים, נינוס הצמח ועיוות צורת הפרי. הנגיף עובר במגע בין צמחים ומועבר בזרעים.

שם המחלה על שום הדמיון לכתמים שבעור הנמר.

נימור-פלפל מתון

עם ולשון – חינוך ותרבות

חיים א' כהן

נתגלגלו הדברים באופן אחר, אילו בפי כולנו היה אותו דגש חזק נהגה ונשמע, כי אז היינו כולנו יודעים שלמ"ד זו נהגית בהכפלה, ושוב לא היינו נזקקים ללמוד את הדבר כדקדוק הלשון. ואולם כיוון שאין הדבר כן, איננו יודעים. ועתה, נשאלת השאלה – אם איננו יודעים, פירושו של דבר שאיננו צריכים לדעת, ולשם הידיעה מן הצד התרבותי? ואציג את השאלה עתה מצדה הכולל: נכון, הדקדוק העברי הנלמד איננו תואם בכול את דקדוקה של העברית הקלסית. אך מה בכך? יש עברית קלסית ויש לה דקדוק, האם אין זו חובת מערכת החינוך לדאוג שבוגר המערכת יכיר אותה ואת דקדוקה? האם אנו מוכנים לוותר על פיסת ההשכלה הזאת המאפשרת לעברי ישראלי בוגר, משכיל, להכיר את מבנה לשונו ואת יסודותיה? הכרת שבעת בנייני הפועל אינה נדרשת לשם ידיעת דיבור עברי, אבל למה חושב מי שחושב שהחינוך העברי פטור מן הלימוד הזה מן הצד הקלסי? מניין נובע יחס הבוז והזלזול הזה אל הקלסיקה הזאת של הלשון שהיא לשוננו?

קראתי לפני שבועות מעטים טור רהוט מאוד של אשת תקשורת נחשבת שיד ורגל לה גם בענייני לשון בתקשורת. כותרת הטור: "שווא נע או נח – למי אכפת?" כותרת יחצנית מוצלחת לכל הדעות. את אי-האכפתיות, הברוכה לשיטתה, היא מצדיקה בטענה ש"אין איש מקפיד על כללי הדקדוק". אינני יודע למה הכוונה בדברים "אין איש מקפיד על כללי הדקדוק". לדעתי דוברי העברית הטבעית מקפידים על רוב כללי הדקדוק מבלי דעת שהם מקפידים עליהם, כמוהם כמר ז'ורז' של מולייר שחמישים שנה דיבר פרוזה בלא שידע שהוא מדבר פרוזה. ואולם אם הכוונה לומר שיש מהויות בדקדוק הקלסי שהדיבור העברי בימינו אינו מממש אותן ושיש כללים של דקדוק העברית הקלסית שדוברי העברית אינם נוהגים על פיהם בדיבורם – ועניין השווא הוא אך דוגמה לזה – הרי אמת נכון הדבר. אם הכוונה לומר שאין איש מקפיד על הגיית שווא נע, למשל, כדרך שדקדוק בית הספר מלמד אותו – אכן כן הוא. נכון, בדיבורנו הטבעי איננו מקפידים בזה וגם מפי לא שמעתי כאן שווא נע במקום שאין הוא יוצא בדרך הטבע. אנו אומרים **מלוכה** בשווא נע לא מכיוון שלמדנו שיש כאן שווא נע, ולעומת זאת אנו אומרים **קבוצה** בשווא נח אף על פי שלמדנו שהשווא כאן איננו נח. ומי שחושב שדקדוק בית הספר מלמד שהשווא **בקבוצה** נע על מנת שכולנו נהגה מכאן ואילך, בדיבורנו הטבעי והשוטף, **קבוצה** בשווא נע, אינו אלא טועה, וטעותו זו היא שמביאתו להשמיע דברים בגנות לימוד הדקדוק. לא זו מטרת הלימוד הזה.

מותר לנו ללמד את מערכת לשוננו גם אם איננו מביאים את כל לימודנו לידי ביצוע בדיבור החי. דברים אלו אינם נמדדים במבחנת המעשה ולאור שאלת "מה אכפת לנו" כשאלת הלכה למעשה. יש כאן הלכה החשובה בעצם היותה הלכה, ואכפת לנו גם אכפת שבוגר מערכת החינוך בישראל, שהעברית היא לשונה ויסוד ראשוני ביסודות תרבותה, יכיר את ההלכה הזאת. זהו חלק מתרבותו של המשכיל שמערכת החינוך צריכה להקנות אותה יחד עם קניינים אחרים שהיא מקנה, כתולדות עם ישראל לדורותיו, כתולדות העולם בכללו, ועוד ועוד נכסי תרבות שרק הבור ישאל עליהם "מה אכפת לנו". מה אכפת לנו מתי כבש אלכסנדר מוקדון את הארצות שכבש ומי היו יורשיו ומה עשו הם באימפריה שירשו ממנו? מה אכפת לנו מתי נתפלגה הקיסרות הרומית ומה היו תוצאות הפילוג הזה? מה אכפת לנו מתי הומצא הדפוס? כלום פטור בית הספר מהקניית הידיעות האלה רק מפני שאין בהן השלכה של הלכה על המעשה?

אמרו חכמים: אין בעל הנס מכיר בנסו. בני ארבעת הדורות האחרונים בארץ ישראל ובמדינת ישראל הם כולם בעלי נסים, ונסים רבים. אחד מהם הוא נס תחיית העברית בדיבור פה. אמנם יש הממעייטים בתוקפו של נס זה אם במפורש אם ברמז, ומיעוט הדמות וההתנצחות עמו אינם מעניינינו כאן. אין ספק שהתופעה היא תופעה מופלאה ומבחינה זו ראוי הרוצה בכך לקרותה נס, אם לא נס כי אז פלא. ומאחר שזה דורות אחדים רוב הנולדים בארץ נולדים אל תוך העברית הטבעית, מובן שאין אדם נותן דעתו שדיבורו העברי הטבעי יש בו או היה בו משום נס ופלא.

כלפי מה אמורים הדברים כאן? – כלפי לימוד הדקדוק העברי. שלא כדורות ראשונים דורות אחרונים. בעבר, בתקופת ההשכלה למשל, אם רצה אדם ללמוד עצמו עברית כהלכה, ולא לשם דיבור כמובן, שהוא דבר שלא עלה אז על דעתו של איש, כי אם לשם כתיבה צחה, נדרש ממנו לימוד הדקדוק העברי, והוא פנה אל לימוד זה בכוונה וברצון כיוון שידע שמבלעדיו לא יעלה חפצו בידו. לימוד הדקדוק העברי וידיעתו על בוריו היו מסימני היהודי המשכיל וידיעה זו הצטרפה לשאר ידיעות של חול, מדע ושפות זרות, בראשן שפת הארץ שבה הוא יושב, תחומי ידע שכולם היו קנייניו של המשכיל. בכלל ספרי השכלה שהגה בהם היו ספרים המלמדים את הדקדוק העברי כגון "תלמוד לשון עברי" של יהודה ליב בן זאב או "המסלול" של חיים קעסעלין, ואלו לא זזו מתוך יד.

אין צריך לומר שדורות אחרונים כאן בארץ – במילה פשוטה: אנו – אינם צריכים לזה לצורך לימוד עברית. עברית יודעים הכול. עברית מפטפטים הכול. הכול נעשה בעברית, ובעברית חיה, נושמת, חיונית, מחדשת ומתחדשת כל העת. כדי לכתוב ולדבר עברית אין הישראלי, דובר עברית ילידית, צריך ללמוד דקדוק. דובר עברית ילידית אינו צריך ללמוד דקדוק. למעשה אין הוא צריך ללמוד עברית כלל כדרך שלומדים שפה על כלליה וחוקיה. וכך הוא הדבר לגבי כל אומה ולשון: אין דובר האנגלית הילידית נצרך ללימוד הדקדוק האנגלי, וכל כיוצא בזה. ולכאורה דבר פשוט זה אינו צריך שייאמר לולא שיש לאמר, ולמה יש לאמר? כיוון שיש שאינם יורדים למהות הצורך בהוראת הדקדוק עברי במערכת החינוך כיום בארץ, שהם מדמים, אם לפי תומם אם שלא לפי תומם, שכיוון שאותו דקדוק נלמד אינו רלוונטי לעברית הכללית הנשמעת בפי כול, הרי הוא תחום לימוד שעבר עליו הכלח ומשום כך יש לבטלו, או למצער לצמצמו או לעבד את צורתו. דבריי כאן מבקשים להשיג על ראיה זו.

הדקדוק העברי – זה המתאר את מבנה השפה – הוא תחום לימוד שיש לראות בו תחום לימוד וידע קלסי. אם מן הצד המעשי של גזירת הלכה למעשה – אכן אין חמשת מיליוני דוברי העברית כלשון אם טבעית ואופפת כול צריכים לו. אין הם צריכים לדעת, למשל, שבמילה **קילף** יש דגש חזק בלמ"ד – דגש חזק שרוב דוברי העברית אינם משמיעים אותו, לא כל שכן שאין הם צריכים לדעת שהפועל **קילף** הוא בבניין פיעל. במה דברים אמורים? בצורך המעשי. שהרי אין דובר העברית בן ימינו צריך לדעת שיש דגש חזק במילה **קילף** לשם השמעתו, ואין אני מצפה שהיודע כן אכן יבטא את הלמ"ד בכפל. ולמה איני מצפה? משום שאין זה טבע הלשון העברית המדוברת בימינו. כך נתגלגלו הדברים מטעם שאין כאן המקום לבארו – ואין אני זועק עליהם לא לשעבר ולא להבא. ואף אילו

* דברים שנאמרו בערב העיון של האקדמיה ללשון העברית, ביום הלשון העברית, כ"א בטבת תשע"ד.

רוב הטקסטים שאנו קוראים אינם מנוקדים, ועל כן רוב הישראלים, גם המשכילים שבהם, אינם שמים לבם לניקוד גם כשעומד לנגד עיניהם טקסט מנוקד. החיבור בין האות לניקודה, חיבור שהילד עושה בראשית קריאתו, נזנח עד מהרה כשהוא עובר לקריאה בלא ניקוד. ועל כן קריאת הטקסט המנוקד כהלכתו היא משימה של הוראה, הוראה שיש בה צד של חינוך. המקרא וסידור התפילה, שהם טקסטים מנוקדים, הם נכסי תרבות של עם ישראל, ואיני מדבר כאן מן הצד של שמירת מצוות. סידור התפילה הוא טקסט של תרבות גם למי שהתפילה גופה אינה משגרת יומו ואף ימיו, והצורך לתת בידי התלמיד את האפשרות לקרוא טקסט מנוקד כזה כהלכה הוא צורך תרבותי שמערכת החינוך חייבת למלאו.

סוף דבר – החינוך העברי במדינת ישראל אינו יכול לפטור את עצמו ממעשה זה של הוראת הלשון העברית במלוא ההיקף כראוי וכנדרש וכדרך שנוהגות המתקנות שבאומות, אומה אומה ולשונה. לא בכדי אומה ולשון מילים נרדפות הן. בכלל ההוראה הזאת גם הוראת יסודות מבנה של הלשון ולימודם לשם הכרתם ועמידה על טיבם, אם מצד ההלכה בלבד, אם מצד ההלכה למעשה במקום שהדבר נדרש מטעמים של תרבות. דבר זה אכפת הוא לנו. קשה הדבר? אפשר שקשה הוא, אך קשה הוא במידה. סלילת כביש טבריה-צמח בקיץ 1920 הייתה קשה יותר.

אלא שבאמת גם הלכה למעשה יש בלימוד הלשון העברית ומערכת דקדוקה הקלסי. אכן אין הדיבור העברי ההמוני (המוני – לא כמילת גנאי) מקפיד על כל חוקי הדקדוק של העברית הקלסית, אך כלום פטורים אנחנו מהקניית דקדוק זה לצורך מעשי של קריאת עברית והשמעתה ברמה שמעל לדיבור ההמוני?

מה נזק תוזק נפשו של התלמיד בוגר מערכת החינוך בישראל אם ידע שיש עברית נכונה ברמה אחרת ובמשלב אחר מאלה הנהוגים בדיבור? מה פשע יש ברצון להניח בידי את הכלים לקניית עברית זו ולדיעתה? מניין הרצון הזה לגדל דור אשר לא ידע את תרבותו הלשונית שמבנה דקדוק הלשון הוא חלק ממנה?

אחזור עתה לדבריה של בעלת הטור שהזכרתי האומרת בהמשך דבריה דברי טעם, וזה לשונה:

חשוב להרגיל את אוזנם של התלמידים לעברית טובה ועשירה כבר בכיתות הנמוכות בעזרת קריאה בקול של יצירות ספרות משובחות, באופן קבוע, בהגייה נכונה ובהטעמה, כשהתלמידים עוקבים אחר הטקסט הכתוב והמנוקד. רק כך אפשר להטמיע שימוש נכון בשפה: זה נספג דרך האוזניים והעיניים, והלב מתעורר ומתרגש ומבחיך ביופיה של השפה על שלל אפשרויותיה.

נכונים הדברים ויפים. ואולם מיד בסיומם בא המשפט הזה: "זה עדיף על התעסקות בשווא נח ושווא נע". ואני שואל: למה עדיף? ונניח שעדיף, כלום הוא מבטל? למה לא יבוא הדבר לצד ההתעסקות הזאת בשווא נע ונח? יתרה מזו: יפה העצה הזאת להרגיל את אוזנם של התלמידים בעברית טובה ומשובחת, אך למה להרגיל רק את אוזנם? למה לא להרגילם להשמיע עברית כזאת לשם מעמדים מיוחדים שמעבר להשמעת עברית כללית מדוברת? וכיצד יורגלו אם לא יתרגלו? למידה צריכה שקידה ואין בה מעשה נסים. קניית ידיעה צריכה תרגול. אכן! השמעה נכונה חשובה מאוד. טוב שתורגל אוזנו של התלמיד לעברית משובחת, אך אם הוא עצמו לא ילמד להשמיע בפיו עברית כזאת, לעת הצורך, ולא יקנה את הכלים המאפשרים להשמיע עברית כזאת, מי ישמיע אותה לבניו ולנכדיו? הדור הבא מה יהא עליו? אותם משמיעי נכונה את דברי הספרות שהכותבת מבקשת להשמיעם יפה, "בהגייה נכונה ובהטעמה", מניין ייצאאו?

החינוך העברי בארץ אינו יכול להעלים עינו מתרבות עברית. תפקידו הוא לטפח אותה ולהקנותה במערכת החינוך. בכלל תרבות עברית מקרא, ספרות חז"ל, ספרות עברית לדורותיה ותולדות עם ישראל בארץ ובגולה. כל אלו מקצועות הדורשים ייחוד הוראה. קיום קשרים ביניהם מומלץ ומבורך. יצירת זיקה בין לימוד הלשון ללימוד המקרא וללימוד ספרות עברית, ובכלל ספרות שירה, בוודאי דבר של צורך הוא, ועם זאת כל אחד מן התחומים הללו צריך שילמד במלוא ההיקף ולא זה על חשבון זה. אין צריך לומר שבשיעורי מקרא יש להקפיד על קריאת פסוק כצורתו. וקריאת פסוק כצורתו וכדיוקו היא מחובות המורה לתלמידיו וחובה שרשאי המורה אף לדרוש מתלמידיו, ולא במקרא בלבד אמורים הדברים כי אם גם בבית אחד ואף בשורה אחת בשיר של ביאליק או של רחל.

לימוד הלשון העברית – גם דקדוקה היבש, שהמורה הטוב עשוי לשפוך בו יותר מקורטוב של לחלוחית – לא מעשה של הוראה בלבד יש בו כי אם מעשה של חינוך. העובדה שגם המוכשרים והמתקנים בבוגרי בית הספר התיכון בישראל, בהם בעלי הישגים מרשימים במקצועות שונים, שוגים בקריאת פסוק פשוט במקרא, והטובים שבהם אינם מסוגלים לקרוא כהלכה שיר של ביאליק או של אלתרמן או של נתן זך, היא מן הקלקולים הצריכים תיקון. אכן, הישראלי המצוי אינו מצוי בניקוד. אין צריך לומר שאין הוא יודע לנקד כהלכה אלא אף קריאה בניקוד זרה לו. זו עובדה.

יום הלשון העברית המשך מעמוד 1

צילם דורון רובינשטיין

במושב הראשון נשאו דברים חברי האקדמיה פרופ' חיים באר ופרופ' חיים א' כהן (הרצאתו מובאת בעמודים אלו). חיים באר דיבר על החשיבות שבהכרת המקורות להבנת הספרות העברית החדשה, הכוללת רמיזות דקות שלא פעם רק המצוי אצל המקורות יבינן לאשורן. הרב חיים סבתו, חבר האקדמיה, היה יושב ראש המושב.

חברת האקדמיה גיל הראבן פתחה את המושב השני שעסק בהוראת הספרות. במושב דיברו הסופרת נורית זרחי ופרופ' אריאל הירשפלד.

שניהם הסתייגו מן התפיסה שעל המורים לספרות להנחיל ידיעות מוחלטות על מהות היצירה הספרותית. לדבריהם בשיעורי הספרות התלמידים, ככל אדם, צריכים לחוות את הפליאה וההנאה שמזמנות היצירות ולהיות שותפים בהתמודדות עם השאלות העולות מהן.

ברב-שיח על "המהלך והנדרש בהוראת הלשון", בהנחיית נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר, השתתפו פרופ' זוהר לבנת יושבת ראש ועדת המקצוע ללשון עברית, פרופ' רינה בן שחר ממכללת אורנים ואוניברסיטת חיפה, רונית גדיש, המזכירה המדעית של האקדמיה, ואילת ברגר, מורה ותיקה ללשון מבית הספר בליך ברמת גן. ארבעתן עמדו מנקודות מבט שונות על החשיבות של לימוד הלשון העברית כמקצוע ידע ולא רק ככלי לתכלית שימושית.

הערב לוהו בקטעי נגינה של הכנר ניצן חן רזאל.

ההרצאות יועלו לערוץ היוטיוב של האקדמיה בקרוב.

לזכרו של עזריה אלון

שְׁמֶשׁוֹן הַדְּדוּר וְלֹא שְׁמֶשׁוֹן הַשְּׁלַחֲפוּפִיּוֹת (התצלום מוויקיפדיה)

נְרָקִיס סְתָוִי וְלֹא נְרָקִיס אֶפֶּיל (התצלום מוויקיפדיה)

עזריה אלון, המוכר בזכות פועלו הרב בתחום הטבע וידיעת הארץ, ידיו רב לו גם במתן שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל.

עזריה אלון היה חבר הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל שפעלה באקדמיה ללשון העברית משנת תשנ"ג (1993) עד שנת תשס"ג (2003). הוא תמך בעקיבות במתן שמות עבריים לצמחים, והציע שמות רבים משלו.

- הנה מבחר משמות הצמחים שהציע עזריה אלון בוועדה ושאושרו באקדמיה:
- בעקבות הצעה לשנות את השם **עֵץ-הַשֶּׁמֶן** (Elaeagnus) הציע אחד החברים לנצל את המילה המקראית **יֶצְהָר**. עזריה אלון טען שהשם כמות שהוא עשוי לגרום לבלבול והציע **יֶצְהָרוֹן**.
  - הוועדה החליטה לשנות את שם **העֵץ שְׁמִיר** (Paliurus) בגלל ריבוי המשמעויות של המילה. הצעת עזריה אלון **אֶשְׁמֹר** התקבלה.
  - הוועדה החליטה לקבוע שם עברי לצמח **קְנֵאוּטִיָּה** (Knautia). אחת ההצעות שעלו הייתה **תְּגִית** על שום שזיפי הגביע יוצרים מעין מעגל. עזריה אלון הציע תיקון קל: **חֹגִית**.
  - במקום השם **שְׁמֶשׁוֹן הַשְּׁלַחֲפוּפִיּוֹת** הציע עזריה אלון שם שיהלום את יופיו של הצמח בפריחתו. לאחר דיונים וויכוחים התקבלה הצעתו **שְׁמֶשׁוֹן הַדְּדוּר**.
  - לצמח **פִּילֶגְרִית הַגּוֹלָן** שתפוצתו מצומצמת לאזורים שבין הגליל העליון להר הבשן (ג'בל דרוז) הציע עזריה אלון את השם **בְּשָׁנִית** (עֲדִינָה).
  - על השם **נְרָקִיס אֶפֶּיל** – שניתן בהשראת השם המדעי – העיר עזריה אלון כי הוא יוצר בלבול: אֶפֶּיל פירושו 'מאחר להבשיל', ואילו צמח זה מקדים לפרוח. הוא הציע במקומו את השם **נְרָקִיס סְתָוִי**.
  - במקום השם הלועזי **כְּלוֹרִיס** (Chloris) הציע עזריה אלון את השם **עֶשְׂבָה** (על פי 'עשב רודוס' – אחד המינים של סוג זה המשמש למספוא). הצעתו התקבלה, וכך יש לנו היום: **עֶשְׂבַת הַמְרָעָה** (Chloris gayana), **עֶשְׂבַת קָהָה** (Chloris pycnothrix), **עֶשְׂבַת רְתֵמִית** (Chloris virgata) ועוד.
  - למין **Castellia tuberculosa**, שהתגלה ראשון מן הסוג **Castellia** בארץ, הציע עזריה אלון **מְצִדִית** בזיקה לשם הלועזי.
  - את השם **סְגֻלִית** הציע עזריה אלון ל־**Legousia** על פי צבע הפרחים האופייני לכל מיני הסוג (השם הקודם היה **אֶסְפֶּקְלָרְיָה** על פי השם המדעי הקודם – **Specularia**).
- יהי זכרו ברוך.

www.flora.huji.ac.il – אבינועם דנין – יצילים: אבינועם דנין – אבינועם דנין – אבינועם דנין

העורך: **יעקב עציון** • סדר והפקה: **אורית טפרברג**

האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה בגבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • במרשתת: http://hebrew-academy.huji.ac.il